

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼԱԼԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ԽԱՉԻԿ ԳԱԼՍՑԱՆ

Խորհրդային Միության փլուզման գործընթացն ուղեկցվեց նրա կազմի մեջ մտնող հանրապետությունների անկախության «շքերթով», որից անմասն չմնաց նաև Հայաստանը: Մեր հանրապետությունում մեկնարկեց ժողովրդավարական բարեփոխումների, նոր քաղաքական իրողությունների համապատասխան սոցիալական, քաղաքական ու տնտեսական ինստիտուտների ձևավորման գործընթացը:

Հայաստանի քաղաքական համակարգի ձևավորման գործընթացի առաջին փուլն ընթացավ քաղաքական և իրավական համապատասխան ինստիտուտների ներդրմամբ: Այդ երևույթը մասնագետները անվանում են նաև քաղաքական ինստիտուցիոնալացում, որը լայն իմաստով հասարակության մեջ ֆորմալ և ոչ ֆորմալ կանոնների, սկզբունքների, նորմերի կայուն համակարգի ձևավորման գործընթաց է, որը կարգավորում է հասարակության քաղաքական կենսագործունեության ոլորտը: Ինստիտուտները, նախ և առաջ, նորմերն են, նրանց ուղեկցող սանկցիաները և այն կազմակերպական ձևերը, որում կամ որոնց միջոցով նրանք արտահայտվում են: Քաղաքական ինստիտուցիոնալացման առաջին փուլում մեր հանրապետությունում ներդրվեցին բազմակուսակցականության (1990 թ.), նախագահի (1991 թ.), Ազգային ժողովի (1995 թ.), սահմանադրականության և այլ ինստիտուտներ:

Եթե դիտարկենք հայոց պետականության կերտման նորօրյա գործընթացը, ապա պատմականորեն այն ընդգրկում է ընդամենը քառորդ դարյա ժամանակահատված, որի անբաժան մասն է նաև ազգային օրենսդրության ստեղծումը: Անկախության հռչակումից հետո սահմանադրական բարեփոխումների առաջին փուլը հիմնականում ուղեկցվում էր ոչ էական տեղաշարժերով, որոնք իրականանում էին ԽՍՀՄ իրավաքաղաքական ինստիտուտների և նորմերի շրջանակներում: Մասնավորապես՝ 1990 թ. հունվարի 11-ին ՀԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը որոշում ընդունեց «ՀԽՍՀ սահմանադրության 75 հոդվածի փոփոխության մասին», որի համաձայն՝ հանրապետությանը վերաբերող միութենական իշխանությունների ընդունած օրենքներն ու ենթաօ-

րենսդրական ակտերը ուժի մեջ էին մտնում միայն ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի վավերացումից հետո¹: 1990 թ. փետրվարի 13-ին Գերագույն խորհուրդն ընդունեց «ՀԽՍՀ ժողովրդական պատգամավորների ընտրության մասին» օրենքը: Գերագույն խորհրդի նոր ընտրություններից հետո խորհրդարանում ներկայացված հիմնական քաղաքական ուժը դարձավ Հայոց համագգային շարժումը, որի քաղաքականության հիմնական ուղենիշը 1990 թ. օգոստոսի 23-ին ընդունված «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագիրն էր: Այդ փաստաթուղթը ամրագրում էր ազգային-պետական շինարարության և հասարակության զարգացման հիմնական սկզբունքների՝ իշխանությունների բաժանման, սեփականության ձևերի հավասարության, խոսքի, խղճի և մամուլի ազատության, քաղաքական բազմակարծության, բազմակուսակցականության հիման վրա նոր հասարակական-քաղաքական կացութաձևի կառուցման հայ ժողովրդի հաստատուն կամքը²: Հռչակագրում ամրագրված այդ հիմնական սկզբունքները հետագայում լայն հնարավորություններ ստեղծեցին ժողովրդավարական նոր ինստիտուտների ներդրման, համապատասխան օրենսդրական բարեփոխումների համար, որոնք, ցավոք, ինչպես հետխորհրդային տարածքի երկրների մեծ մասում, այնպես էլ Հայաստանում իրականացան ոչ անհրաժեշտ մակարդակով ու խորությամբ: Ինչպես նկատում է ԱՊՀ երկրների քաղաքական համակարգերի զարգացման հարցերով զբաղվող Ռազմավարական հետազոտությունների ռուսաստանյան կենտրոնի մասնագետ Ա. Կուրդովը, հետխորհրդային երկրներում «երբեմն այդ ձգտումը ծնում էր չարդարացված իրավական նորարարություններ, այլ երկրների փորձից վերցրած առանձին ինստիտուտների պարզ վերարտադրություններ, զարգացած ժողովրդավարական պետություններին բնորոշ իրավաքաղաքական համակարգի առանձին տարրերի պատճեններ, և այդ բոլորը անցումային հասարակությունների պայմաններում, ինչպիսին ԱՊՀ երկրներն են»³:

Այս ամենից ըստ էության գերծ չմնաց նաև Հայաստանի նոր քաղաքական համակարգի կայացման գործընթացը: Ինչպես նշում է Մ. Շահգելդյանը, «բազմաթիվ դեպքերում քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային լատենտ մեխանիզմները չեն համապատասխանում ժողովրդավարական այն ինստիտուտներին, որոնք հաճախ ստեղծվում են Արևմուտքի կրկնօրինակով»⁴:

Այսպես, օրինակ իշխանության գալուց հետո ՀՀԾ-ն հիմնակա-

¹ Տե՛ս «Ведомости Верховного Совета Армянской ССР». Եր., 1990/1, էջ 6:

² Տե՛ս «ՀՀ Անկախության հռչակագիր» [<http://www.gov.am/am/independence/>]

³ **Կурдов А.** Независимая Армения: взгляд российских аналитиков // "Центральная Азия и Кавказ", 1999/2, с. 98.

⁴ **Մ. Շահգելդյան**, Իրական և ձևական ժողովրդավարությունը անցումային ժամանակաշրջանի հասարակություններում, // Խաղաղության մշակույթ. Միջազգային խորհրդածողովի նյութեր, Եր., 1999, էջ 178:

նում որդեգրեց «ով մեզ հետ չէ, մեր դեմ է» հայտնի սկզբունքը, չնայած այն հանգամանքին, որ նոր ձևավորված ՀՀ Գերագույն խորհրդի գերակշիռ մասը ՀՀ ներկայացուցիչներ էին: Մեր կարծիքով, այդ և համանման այլ պատճառներով նոր խորհրդարանի ձևավորումը հետաձգվեց մինչև 1995 թվականը: Այսուհանդերձ, նոր Սահմանադրության ընդունման նախագծի խորհրդարանական քննարկումներից սկսած՝ խորհրդարանում և հասարակական-քաղաքական ուժերի շրջանում ծավալված թեժ քննարկումները առիթ դարձան իշխանության դիրքորոշման կոշտացման: Ինչպես նշում է Ա. Մարկարովը, հայաստանյան քաղաքական դիսկուրսում ապագա սահմանադրական կարգի շուրջ ձևավորվել էին երկու հիմնական ճամբարներ, մի կողմից՝ ուժեղ նախագահական ինստիտուտի, իսկ մյուս կողմից՝ իշխանության ճյուղերի փոխհարաբերություններում խորհրդարանի գերակայության կողմնակիցների միջև⁵: Ընդ որում, երկու կողմերն էլ մատնանշում էին կառավարման այս կամ այն մոդելի առավելությունները: Մասնավորապես, խորհրդարանական կառավարման մոդելի կողմնակիցներն առաջին հերթին նշում էին պառլամենտարիզմի առավել ժողովրդավարականության, կուսակցությունների կայացման և ինստիտուցիոնալացման գործընթացում համամասնական ընտրակարգի ուղղակի և դրական ազդեցության, իշխանության ապակենտրոնացման հանգամանքները: Մինչդեռ նախագահական կառավարման ինստիտուտի ջատագովները պնդում էին, որ ոչ արհեստավարժ խորհրդարանի և թույլ զարգացած կուսակցությունների պարագայում քաղաքական համակարգի՝ քառում հայտնվելու հավանականությունն էապես մեծանում է, որն իր հերթին ենթադրում է որոշումների ընդունման միասնական կենտրոնի ստեղծում և իշխանության լայն լիազորություններ նախագահին⁶: Ընդհանուր առմամբ՝ այդ ժամանակահատվածում նախագահի ներկայացրած Սահմանադրության նախագծի կողմնակիցների և ընդդիմադիր թևի միջև ծավալված քննարկումները վերաբերում էին երկու կարևոր հարցերի՝ Հայաստանի կառավարման համակարգի ընտրությանը (նախագահակա՞ն, թե՞ պառլամենտական) և նրա ընդունման կարգին: Նախագահը առաջարկում էր սահմանադրությունն ընդունել հանրաքվեով, ընդդիմությունը՝ սահմանադիր ժողովում:

1994 թ. դեկտեմբերին նախագահի հրամանագրով կասեցվեց ընդդիմադիր խոշոր քաղաքական ուժերից մեկի՝ ՀՅԴ-ի գործունեությունը, որից հետո նախագահը պնդեց սահմանադրությունը հանրաքվեով ընդունելու տեսակետը: Այդ ժամանակվա իշխանության անզիջում դիրքորոշման մասին է վկայում նաև նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի այն հայտարարությունը, որ սահմանադրության հարցում քաղաքական

⁵ Տե՛ս **Маркаров А.** Полупрезидентализм в контексте постсоветской трансформации. Ер., 2008, էջ 165:

⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 166:

փոխզիջումների հնարավորությունը և նպատակահարմարությունը բացառված պետք է լինեն⁷: Վերլուծելով այդ ժամանակահատվածի հայ ժողովրդավարական ավանդույթների և Հայաստանի երրորդ հանրապետության խորհրդարանի գործունեությունը, Հ. Շաքարյանը իրավացիորեն գրել է. «Խորհրդարանում հայտնվեց շարքային մահկանացուն՝ իր նույնքան առօրեական պատկերացումներով և սովորույթներով հանդերձ: Գիտական մտածողությանը հայտնի հանդուրժողականության սկզբունքը իր տեղը զիջեց անհանդուրժող, բայց արդեն իրավաստեղծ իշխանությամբ օժտված ինքնագոհ ու ինքնաբավ ողջախոհությանը»⁸:

Թվում էր, թե նոր Սահմանադրության ընդունմամբ ավարտված կարելի էր համարել նաև ՀՀ քաղաքական համակարգի ինստիտուցիոնալացման գործընթացը, մինչդեռ առաջին Սահմանադրությունը չընդունվեց հասարակական-քաղաքական լայն համախմբմամբ, ուստի Արևմտյան մոդելի կրկնօրինակումն (ավելի ստույգ՝ Ֆրանսիայի Հանրապետության մոդելով) ու ազգային, մշակութային առանձնահատկությունների ոչ պատշաճ հաշվառումը, ինչպես նաև իշխանության ճյուղերի միջև իրավական և փաստացի անհավասարակշռությունը հանգեցրին այն բանին, որ Սահմանադրության ընդունումից ընդամենը 3 տարի անց՝ 1998 թ. նախագահական արտահերթ ընտրություններում հաղթած ՀՀ երկրորդ նախագահ Ռ. Քոչարյանը նախաձեռնեց Սահմանադրության բարեփոխումների գործընթաց, ձևավորեց սահմանադրական բարեփոխումների հանձնաժողով, որին սկզբնական փուլում հավասարության հիմունքներով մաս կազմեցին ինչպես խորհրդարանում ներկայացված քաղաքական կուսակցությունների ներկայացուցիչներ, այնպես էլ արհեստավարժ իրավաբաններ, սակայն հետագայում հանձնաժողովի կազմը կրճատվեց, և որպես անդամներ մնացին բացառապես պետական և սահմանադրական իրավունքի մասնագետները:

Ռ. Քոչարյանի կառավարման ժամանակահատվածում երկրի հիմնական ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի սահմանադրական բարեփոխման երկու փորձ արվեց: Առաջինը, ինչպես հայտնի է, ձախողվեց. 2003 թ. խորհրդարանական ընտրություններին զուգահեռ անցկացված հանրաքվեում այն չստացավ բավարար աջակցություն: Ըստ Ա. Մարկարովի՝ այդ ձախողման հիմնական պատճառն այն էր, որ առաջարկվող սահմանադրական փոփոխությունները չէին բավարարում ոչ ընդդիմությանը, որը դրանք համարում էր կիսաքայլեր, ոչ էլ կառավարող ուժերին, որոնք պատրաստ չէին համակերպվելու նախագահի լիազորությունների կրճատման փաստի հետ⁹: Այդ իսկ պատճառով էլ 2003 թ.

⁷ Տե՛ս «Ազգ», 14 հունիսի, 1994, էջ 1:

⁸ Հ. Շաքարյան, Պառլամենտարիզմը իբրև մշակութաբանական երևույթ, Եր, 1995, էջ 9:

⁹ Տե՛ս Մարկարով Ա., նշվ. աշխ., էջ 171:

խորհրդարանական ընտրություններից հետո ձևավորված քաղաքական կոալիցիայի օրակարգային հարցերից մեկը շարունակեց մնալ սահմանադրական բարեփոխումների նոր հայեցակարգի մշակումը: Չպետք է անտեսել նաև արտաքին գործոնի ազդեցությունը. դեռ 2001 թ. Եվրոպայի խորհրդի անդամ դառնալուց հետո, ՀՀ-ն ստանձնել էր որոշակի պարտավորություններ այդ կառույցի առջև, որն էլ, ինչպես հետագայում ընդունեցին այն ժամանակվա իշխանությունները, դարձավ սահմանադրական բարեփոխումների նախաձեռնման կարևոր շարժառիթներից մեկը¹⁰: Պատահական չէ, որ ն 2003 թ., ն 2005 թ. սահմանադրական բարեփոխումների հանձնաժողովները սերտ համագործակցում էին Վենետիկի հանձնաժողովի հետ, որի երաշխավորություններն էլ կանխորոշում էին Եվրոպայի վերաբերմունքը սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացին: Վենետիկի հանձնաժողովի դիրքորոշումը բավականին կոշտ էր հատկապես 2005 թ. ներկայացրած տարբերակի վերաբերյալ, որն արդեն հավանության էր արժանացել Ազգային ժողովում¹¹: Պահանջվեց մի քանի ամսվա լարված աշխատանք, քննարկումների ու համաձայնեցումների բարդ շղթա՝ մինչև Վենետիկի հանձնաժողովի հավանությանն արժանանալը: Ընդ որում, այդ կառույցի ներկայացուցիչները հատուկ նշում էին, որ Հայաստանը չի կարող երկրորդ անգամ ձախողել սահմանադրական բարեփոխումները: Ու չնայած Վենետիկի հանձնաժողովի անթաքույց ջանքերին և աջակցությանը, ինչպես նաև հանրաքվեի պաշտոնական արդյունքներին, ըստ որոնց՝ հանրաքվեին մասնակցածների ճնշող մեծամասնությունը (1 411 711) կողմ էր քվեարկել առաջարկվող փոփոխություններին, այնուամենայնիվ այդ փուլում ևս չհաջողվեց ապահովել ներքաղաքական լայն համախմբում, քանզի ընդդիմադիր ճամբարի հիմնական խորհրդարանական ուժերը բոյկոտեցին հանրաքվեի ընթացքը: Այսուհանդերձ, զուտ սահմանադրական բարեփոխումների «Այո»-ի տեսանկյունից 2005 թ. հանրաքվեում ամրագրվեց ամենաբարձր ցուցանիշը՝ մոտ 93 % աջակցություն, որը, սակայն, ամեննին չէր վկայում այդ փաստաթղթի լեգիտիմության ու հանրային լայն աջակցության մասին:

Բարեփոխված Սահմանադրության գործառության 10 տարիների ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդավարական բարեփոխումների ու ժողովրդավարության համախմբման տեսանկյունից երկու կարևոր ցուցանիշ՝ «ռոտացիոն» ու «համագոյակցության» թեսթերը, այդպես էլ չհանձնվեցին: Ինչպե՞ս կարելի է խոսել ժողովրդավարության համախմբման մասին, եթե ընտրությունների միջոցով (բացի

¹⁰ Տե՛ս Վ. Օսկանյան, Տաս պատճառ սահմանադրական փոփոխություններին ոչ ասելու համար [http://news.am/rus/news/28177.html]

¹¹ Տե՛ս «DRAFT SECOND INTERIM OPINION ON CONSTITUTIONAL REFORMS IN THE REPUBLIC OF ARMENIA» [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2005)043-e]

1990-1991 թթ. հիմնադիր ընտրություններից) այդպես էլ իշխանափոխություն չեղավ, ինչպես նաև չունեցանք այնպիսի քաղաքական իրավիճակ, երբ նախագահը զրկված կլիներ խորհրդարանական մեծամասնությունից, ու իշխանության այդ երկու բարձրագույն թևերը ստիպված կլինեին «համագոյակցել» ներկայացնելով տարբեր քաղաքական ուժեր: Մահմանադրական ու ներքաղաքական կայունության տեսանկյունից երկու թեսթերի հաղթահարումն իսկապես շատ կարևոր էր: Հետևաբար, զուտ անցումագիտական հարացույցի համատեքստում ՀՀ-ում 2013 թ.-ից սկիզբ առած սահմանադրական նոր բարեփոխումների գործընթացը որոշակիորեն տրամաբանական էր¹²: Գուցե իսկապես «հանուն ժողովրդավարության» նման փորձարկումներ անելու ռիսկը չափազանց մեծ էր: Հատկապես այն դեպքում, երբ գործող Մահմանադրության պայմաններում անհնար լիներ խուսափել իշխանության ճյուղերի միջև կոնֆլիկտից, կամ էլ երկրի նախագահ կարող էր ընտրվել ոչ համարժեք վարքագծի տեր անձ: Այդ դեպքում գուցե հնարավոր չլիներ խուսափել նաև սահմանադրական ու ներքաղաքական ճգնաժամից: Միաժամանակ չպետք է բացառել, որ վերջին սահմանադրական փոփոխությունները կարող էին նաև պայմանավորված լինել այլ բացահայտ ու քողարկված գործոններով ևս: Մասնավորապես, ինչպես 2005 թ., այնպես էլ 2015 թ. սահմանադրական փոփոխությունների գործում չպետք է բացառել արտաքին գործոնների ազդեցությունը, հատկապես Վենետիկի հանձնաժողովի ակտիվ դերակատարումը, որը 2014-2015 թթ. ընթացքում շուրջ 10 փաստաթուղթ է ընդունել ՀՀ-ում սահմանադրական փոփոխությունների առնչությամբ մանրակրկիտ ներկայացնելով «Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով» Եվրոպական հանձնաժողովի վերաբերմունքն ու կոնկրետ երաշխավորությունները՝ հայեցակարգից սկսած, վերջացրած առանձին գլուխների ու դրույթների մասնագիտական մեկնաբանություններով¹³: Ընդհանրապես, հետխորհրդային տարածքի քաղաքական փոխակերպումների համատեքստում կարելի է արձանագրել, որ այդ երկրներից շատերում են նկատելի կառավարման համակարգի փոփոխություններ ու խորհրդարանական մոդելին անցման ընդհանուր միտումներ, որոնք ուղղակի աջակցություն են գտնում նաև եվրոպական կառույցների կողմից: Այնպես որ, ՀՀ նախագահի կողմից սահմանադրական փոփոխությունների նախաձեռնությունը կարող էր պայմանավորված լինել նաև արտաքին գործոններով:

Ըստ էության չի բացառվում նաև երրորդ հանգամանքը, որն ավելի շատ բնորոշ է ժողովրդավարական համախմբման փուլում գտնվող

¹² St. u Galstyan X. Внутриполитический гамбит президента Саргсяна: зачем Армении нужны конституционные реформы? // http://soyuzinfo.am/rus/analytics/detail.php?ELEMENT_ID=1665&phrase_id=1014

¹³ St. u «EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION)» // [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2014\)033-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2014)033-e)

երկրներին: Խոսքն այս դեպքում պակտային համաձայնությունների, մասնավորապես «Էլիտաների միջև պակտի» մասին է: Ընդհանրապես, ժողովրդավարական երկրներում նույնպես քաղաքական ուժերի միջև կնքվում են երկարաժամկետ և կարճաժամկետ համաձայնություններ, որոնց միջոցով քաղաքական դաշտի հիմնական խաղացողները պետության սահմանադրական շինարարության հիմնական սկզբունքների շուրջ ընդհանուր համաձայնության են գալիս: Նման դեպքերում պակտային համաձայնությունների հիմնական խնդիրն է դառնում նոր ձևավորվող ժողովրդավարական ինստիտուտների դեմ ճնշումների, լարվածության ու կոնֆլիկտների թուլացումը, որոնք կարող են առաջանալ երկրի ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի, քաղաքական կուրսի, կադրային նշանակումների և այլնի պատճառով: Եթե ինստիտուցիոնալ պակտերը սահմանում են խաղի հիմնական կանոնները, իսկ մնացածը թողնվում է մրցակցությանը, ապա դրանց դրական դերակատարումն անվիճելի է: Սակայն ժողովրդավարությանը անցումը դեռ լիովին չավարտած ու համախմբման փուլում գտնվող երկրներում, ինչպիսին Հայաստանի Հանրապետությունն է, հնարավոր է, ըստ Ա. Պշևորսկու, որ քաղաքական դաշտի հիմնական խաղացողների միջև առկա «Էլիտաների պակտը» վերածվի «կարտելային համաձայնության»¹⁴: Այն, նպատակ ունենալով միայն յուրայինների միջև վերաբաշխելու հիմնական իշխանական ռեսուրսներն ու լիազորությունները, էապես սահմանափակում է քաղաքական մրցակցությունը, լրացուցիչ արգելքներ է սահմանում այլ քաղաքական ուժերի համար, որոնք դուրս են մնում այդ «կարտելային համաձայնություններից»: Այդ դեպքում ժողովրդավարությունը վերածվում է ՓԲԸ-ի (փակ բաժնետիրական ընկերության), որտեղ ինչպես իշխանական, այնպես էլ ընդդիմադիր դերերը օլիգոպոլիկ համաձայնությունների միջոցով բաշխվում են մի քանի «փայտերերի» միջև՝ բացառելով «օտարների» մուտքը մեծ քաղաքականություն: Եթե իշխանությունը չի ձևավորվում ընտրությունների միջոցով ու երկարաժամկետ կտվածքով չի փոխվում, ապա ընտրական գործընթացը վերածվում է իշխանության փոխանցման պարզ ակտի: Այսինքն՝ հեռացող նախագահը որոշում է իրավահաջորդին, որից հետո վարչական, ֆինանսական, հարկադրական ու մնացած բոլոր ռեսուրսներն ուղղվում են իշխանության վերարտադրությանը: Մասնավորապես նման քաղաքական գործընթաց տեղի ունեցավ Ռուսաստանի Դաշնությունում, երբ նախագահ Վ. Պուտինը իր պաշտոնավարման երկու ժամկետների ավարտից հետո 2008 թ. նախագահական ընտրություններում առաջադրեց Դ. Մեդվեդևի թեկնածությունը, այնուհետև 2012 թ. նորից ընտրվեց նախագահի պաշտոնում: Նման թաքնված, «կարտելային համաձայնության» սցենարի մասին էր ժա-

¹⁴ St' u **Пшеворски А.** Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. М., 1999, էջ 134:

մանակին խոսվում նաև ՀՀ քաղաքական գործընթացների զարգացման համատեքստում, ըստ որի՝ 2008 թ. հեռացող նախագահը որոշ ժամանակ անց կրկին պետք է վերադառնար մեծ քաղաքականություն, մանավանդ որ, ինչպես ինքն էր նշել, չէր պատրաստվում լինել երիտասարդ թոշակատու: 2013 թ. նախագահական ընտրություններում մինչև վերջին պահը թեկնածուների առաջադրումների հարցում պահպանվում էր որոշակի անորոշություն, և միայն երկրորդ նախագահի հարցազրույցից հետո կրքերը հանդարտվեցին: Չառաջադրվեց ոչ միայն նա, այլև նախագահական աթոռի մյուս հիմնական հավակնորդներ Գ. Ծառուկյանն ու Լ. Տեր-Պետրոսյանը՝ դրանով, փաստորեն, գործող նախագահին թողնելով մրցակցությունից դուրս: Որպես չառաջադրման հիմնավորում ՀՀ երկրորդ նախագահը 2013 թ. նախագահական ընտրություններից առաջ տված իր հարցազրույցներից մեկում նշում էր, որ ժամանակին ինքն է առաջարկել գործող նախագահին որպես հաջորդողի, հետևաբար հասկանալի է նաև նրա վերընտրվելու ցանկությունը, բացի այդ, անընդունելի էր համարում պայքարը, երկու վաղեմի գործընկերների միջև¹⁵: Ուշագրավ է նաև նույն տեղում նրա արտահայտած այն միտքը, որ քաղաքական կոմպրոմիսի փնտրտուքը Հայաստանում վերածվել է մանրածախ քաղաքական առևտրի¹⁶: Վերջին տարիների ՀՀ քաղաքական զարգացումներում կարելի է նշել նման ստվերային հիմքով, օլիգոպոլիկ, կարտելային համաձայնությունների բազմաթիվ օրինակներ, որոնք, իրենց հերթին, անհնար են դարձնում արդյունավետ հանրային վերահսկողության իրականացումը նմանատիպ պայմանավորվածությունների կատարման նկատմամբ, ինչպես նաև էապես խոչընդոտում են իշխանության հաշվետվողականության ինստիտուտի կայացումը:

Մի կողմ թողնելով սահմանադրական փոփոխությունների ներծին թե արտածին գործոններով պայմանավորվածության հարցը, այնուամենայնիվ, ինչպես քաղաքական ինստիտուտների միջև հնարավոր առճակատումներից խուսափելու, այնպես էլ քաղաքական հակամարտությունների և երկխոսությունների ինստիտուցիոնալացման տեսանկյունից պետք է փաստել, որ 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ին ընդունված Մահմանադրության նոր տարբերակը մի կողմից հանում է իշխանության ճյուղերի միջև հավանական հակամարտությունն ու լարվածությունը, իսկ մյուս կողմից՝ նախատեսում քաղաքական կոնֆլիկտների ինստիտուցիոնալացման ու երկխոսության հաստատման նոր հարթակներ: Մասնավորապես, ՀՀ նոր Մահմանադրության 104 հոդվածի 3-րդ մասը խորհրդարանի շրջանակներում նախատեսում է կոլեգիալության սկզբունքի կիրառման ու քաղաքական երկխոսութ-

¹⁵ Տե՛ս **Ռ. Քոչարյան**, Հուսով եմ, որ իշխանությունը կհաղթահարի այս մարտահրավերները [<http://www.2rd.am/hy/Husov-em-vor-ishkhanutyuny-khaxtahari-ays-martahravery/ref/lang>]

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը:

յան լրացուցիչ հարթակ՝ ի դեմս Ազգային ժողովի խորհրդի¹⁷, որը կազմված է ԱԺ նախագահից, նրա տեղակալներից, խմբակցությունների մեկական ներկայացուցիչներից և մշտական հանձնաժողովների նախագահներից: Եթե նախկինում ԱԺ նախագահն էր կազմում հերթական նստաշրջանների և չորսօրյա նիստերի օրակարգի նախագծերը, այնուհետև ներկայացնում ԱԺ հաստատմանը, ապա Սահմանադրության փոփոխված տարբերակով Ազգային ժողովի խորհուրդը հաստատում է հերթական նստաշրջանների և նիստերի օրակարգերի նախագծերը, ինչպես նաև իրականացնում է կանոնակարգով նախատեսված այլ լիազորություններ: Բացի այդ, անցումը խորհրդարանական կառավարման համակարգին ընդհանուր առմամբ ենթադրում է քաղաքական կոնֆլիկտների ինստիտուցիոնալացման ավելի բարենպաստ պայմաններ: Մասնավորապես, նախագահի ինստիտուտն ավելի շատ օժտված է լինում իշխանության ճյուղերի հավասարակշռման ու քաղաքական ճգնաժամերի դեպքում արբիտրաժի դերակատարման գործառույթներով: ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների հայեցակարգում նույնպես ամրագրված էր, որ նախագահը առաջին հերթին պետք է ստանձնի հաշտարարի ու միջնորդի դեր՝ ունենալով երկրի զարգացման դինամիկ հավասարակշռությունն ապահովելու կարևոր առաքելություն¹⁸: ՀՀ Սահմանադրության դեպքում նախագահի իր պաշտոնավարման ընթացքում անկուսակցական լինելու պարտադիր պահանջն ու միայն մեկ անգամ ընտրվելու սահմանադրական սահմանափակումն անհրաժեշտության դեպքում անկողմնակալ, անաչառ վերաբերմունք դրսևորելու ու արբիտրաժային գործառույթներ իրականացնելու իրական հնարավորություններ են ստեղծում: Կոալիցիոն սկզբունքներով խորհրդարանական կայուն մեծամասնության ու դրա հիմքով կառավարության ձևավորման սահմանադրական նորմը (հոդված 89, կետ 3) նույնպես քաղաքական երկխոսության ինստիտուցիոնալացման իրական ներուժ է պարունակում: Սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ այս հոդվածը սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում առավել շատ քննարկված ու հակասական գնահատականների արժանացած դրույթներից է: Նախնական տարբերակում նշվում էր, որ Ազգային ժողովի ընտրակարգը պետք է երաշխավորի ԱԺ-ում կայուն խորհրդարանական մեծամասնության ձևավորումը¹⁹: Ընդ որում, եթե ԱԺ ընտրությունների միջոցով խորհրդարանական կայուն մեծամասնություն չէր ձևավորվում, ապա առաջարկվում էր անցկացնել ընտ-

¹⁷ Տե՛ս «ՀՀ Սահմանադրություն», ընդունված 06.12.2015 թ. [http://parliament.am/law_docs5/Sahmanadrutyun_06.12.2015.pdf]

¹⁸ Տե՛ս «ՀՀ Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ», Եր., 2014, էջ 33 [<http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/hayecakarg.pdf>]

¹⁹ Տե՛ս Սահմանադրության 1-15 գլուխների նախագծի նախնական տարբերակը [<http://moj.am/article/1353>]

րության երկրորդ փուլ, որին կարող էին մասնակցել միայն առավելազույն ձայներ ստացած երկու կուսակցությունները կամ կուսակցությունների դաշինքները²⁰: Միայն բուռն քննարկումների և հասարակական ճնշման ու քաղաքական փոխզիջման շնորհիվ այս հողվածում կատարվեց կարևոր փոփոխություն, ըստ որի՝ եթե ընտրությամբ **կամ քաղաքական կռախցիա կազմելու միջոցով** խորհրդարանական կայուն մեծամասնություն չի ձևավորվում, ապա անցկացվում է ընտրության երկրորդ փուլ: Քաղաքական կռախցիա կազմելու միջոցով խորհրդարանական կայուն մեծամասնության ապահովումն ինքնին ենթադրում է երկխոսությանին կառուցակարգերի՝ քաղաքական բանակցությունների, խորհրդակցությունների ակտիվ կիրառում, քաղաքական փոխզիջումների հասնելու արվեստ և հմտություններ, որոնց անհնար է հասնել առանց հասարակական-քաղաքական գիտակցության լուրջ փոփոխությունների, առանց հայ հասարակությունում արմատավորված համապատասխան քաղաքական երկխոսության մշակույթի: Չէ՞ որ ինչքան էլ կատարյալ լինեն քաղաքական փոխհարաբերությունների կարգավորման ինստիտուցիոնալ-նորմատիվային չափորոշիչները, այնուամենայնիվ քաղաքագիտական հայտնի ճշմարտություն է, որ մարդը չափումների չենթարկվող երևույթ է, ու մարդկային վարքագիծն անհնար է լիովին ձևայնացնել ու տեղավորել ինստիտուցիոնալ դաշտում, բացատրել գուտ իրավական-նորմատիվային տեսանկյունից: Այդ իսկ պատճառով ՀՀ-ում քաղաքական երկխոսության ինստիտուցիոնալացման գործընթացի հաջողությունը մեծապես պայմանավորված է լինելու նաև գուգահեռաբար ընթացող նոր քաղաքական երկխոսության մշակույթի ձևավորմամբ:

Բանալի բառեր - քաղաքական երկխոսություն, ժողովրդավարության համախմբում, երկխոսության ինստիտուցիոնալացում, սահմանադրական բարեփոխումներ

ХАЧИК ГАЛСТЯН – Проблема институционализации политического диалога в РА. – В статье рассматриваются вопросы, затрагивающие институционализацию в Армении политического диалога. В контексте демократических преобразований в стране раскрываются основные закономерности конституционного строительства. Речь идёт также об институционализации политических конфликтов и диалогов, эндогенных и экзогенных факторах конституционных реформ, а также новых возможностях институционализации политического диалога, кеотые дают эти реформы.

Ключевые слова: политический диалог, консолидация демократии, институционализация диалога, конституционные реформы

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը:

KHACHIK GALSTYAN – *The Problem of Institutionalization of the Political Dialogue in the Republic of Armenia.* – The article discusses the problem of institutionalization of the political dialogue in the Republic of Armenia. In the context of democratic transformation reveals the basic regularities of constitutional construction, institutionalization of political conflicts and dialogical practices, endogenous and exogenous factors of constitutional reforms, as well as new opportunities of institutionalization of the constitutional political dialogue in Armenia.

Key words: *political dialogue, democratic consolidation, institutionalization of the dialogue, constitutional reforms*